

«П'ять років війни: 1825 днів... Скільки ще?»

————— Червень 2019 року —————

За матеріалами інтерв'ю серед мирного населення
підконтрольної та непідконтрольної Україні територій
Донецької та Луганської областей

Дана публікація була підготовлена учасниками Святогірської групи за підтримки Центру гуманітарного діалогу (Женева, Швейцарія).

Задля безпеки учасників групи в публікації немає персональної інформації про її авторів і респондентів.

ЗАЯВА ПРО ОБМЕЖЕНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: думки, досвід і термінологія, представлені в даній публікації, не повинні сприйматися як погляди чи позиція Центру гуманітарного діалогу. Даний текст містить відповіді в інтерв'ю мирних жителів, постраждалих внаслідок конфлікту на Сході України, у викладі учасників даного проекту. Роль Центру гуманітарного діалогу полягала у підтримці зустрічей групи та створенні умов для реалізації даного спільного проекту, однак не у визначенні змісту та тональності тексту.

Центр гуманітарного діалогу – приватна дипломатична організація, що базується у Швейцарії і заснована на принципах гуманності, неупередженості та незалежності. Його місія – сприяти запобіганню, пом'якшенню та вирішенню збройних конфліктів через діалог і посередництво.

Відтворення всієї публікації чи її частини можливе тільки за письмової згоди і зазначення джерела.

Зміст

1. Визначення Святогірської групи	6
2. Передмова: звернення Святогірської групи	7
3. Карта проведених інтерв'ю	8
4. Головні висновки за проведеними інтерв'ю	9
5. Звіт за проведеними інтерв'ю	12
5.1. Бачення майбутнього і страхи	12
5.2. Завершення конфлікту і можливість співіснування	22
5.3. Правосуддя після конфлікту	34

1. Святогірська група: хто ми?

Ми – група людей, які проживають по обидва боки від лінії зіткнення, яких торкнувся збройний конфлікт на Сході України. Через спільну діяльність ми прагнемо знайти те, що нас об'єднує, донести голос постраждалих від конфлікту, аби привернути увагу до важливих миротворчих питань.

До складу Святогірської групи входять 15 учасників, які проживають по обидва боки від лінії зіткнення. Серед нас є внутрішньо переміщені особи (ВПО), депутати місцевих рад на підконтрольній Україні території, студенти, ветеран АТО, а також представники гуманітарних, правозахисних і релігійних організацій, які працюють з наслідками збройного конфлікту на Сході України.

2. Передмова: звернення Святогірської групи

Коли люди почули перші звуки війни, то подумали, що все це швидко закінчиться і вони невдовзі зможуть повернутися до нормального життя за наміченими планами. П'ять років минуло відтоді... тисячу вісімсот двадцять п'ять днів... П'ять років війни, що зруйнувала життєві плани людей, зв'язки з близькими і друзями.

Більшість людей, для яких війна стала нормою життя, мають одне спільне бажання – завершення воєнних дій. Подолання наслідків війни – це непросте завдання. Воно ставить не тільки політиків, а й кожну людину, якої торкнувся конфлікт, перед складними і болісними питаннями. Їх потрібно задавати й обговорювати вже зараз.

Ми, люди, яких торкнувся конфлікт, запитали звичайних людей, які проживають по обидва боки від лінії зіткнення, про їхні страхи, бачення майбутнього, погляди на способи завершення конфлікту і правосуддя після конфлікту. За підсумками нашої роботи ми зрозуміли, що, попри відмінності у поглядах, між людьми по обидва боки є точки дотику. Саме у донесенні цього спільного і реальних думок людей особам, які приймають політичні рішення, а також українському суспільству ми бачимо наше завдання.

У грудні 2018 – лютому 2019 року учасники Святогірської групи провели 84 глибинні інтерв'ю з жителями підконтрольних (59) і невідконтрольних (25) Україні територій Донецької та Луганської областей.

Вибірка респондентів на невідконтрольній Україні території здійснювалася за методом «снігової кулі»: опитували людей із кола знайомих учасників Святогірської групи, які проживають в Алчевську, Антрациті, Донецьку, Луганську, Перевальську, Стахановому, Красному Лучі, Молодогвардійську.

На підконтрольній Україні території інтерв'ю проводилися з жителями Бахмута, Костянтинівки, Краматорська, Лисичанська, Маріуполя, Северодонецька, Сіверська, Старобільська, Щастя, Часового Яру, а також із внутрішньо переміщеними особами (ВПО) із населених пунктів невідконтрольної Україні території (див. Карту проведених інтерв'ю на с. 8).

Звіт за результатами зібраних інтерв'ю був підготовлений учасниками Святогірської групи. У ньому відображені різні позиції респондентів, зокрема й більш радикальні. Зміст звіту ґрунтується виключно на проведених інтерв'ю та не повинен розглядатися як позиція Святогірської групи.

3. Карта проведених інтерв'ю

4. Головні висновки за проведеними інтерв'ю

Страхи і бачення майбутнього

1. Люди на підконтрольній і невідконтрольній українській владі територіях Донецької та Луганської областей однаково проживали початок бойових дій – **те, що відбувалося, здавалося тимчасовим явищем**, а горизонт планування майбутнього через конфлікт скоротився до **життя «одним днем»**.
2. В цілому, по обидва боки лінії зіткнення у місцевих жителів **є втома від конфлікту і втрата віри в майбутнє. Конфлікт стає нормою життя**, а його тривалість згубно впливає на жителів регіону.
3. Серед опитаних у рамках проекту жителів по обидва боки лінії зіткнення було виявлено спільні страхи, очікування та пріоритети:
  - **Страхи** – загострення конфлікту (загроза особистій безпеці), втрата житла й економічна нестабільність, втрата соціальних зв'язків.
  - **Очікування** – встановлення миру, відсутність збройного конфлікту, безпека, стабільне і прогнозоване майбутнє, відкриття чи легалізація кордонів між територіями на лінії зіткнення.
  - **Пріоритет** – загальнолюдські цінності та важливість збереження життя, безпеки, перспектив економічного розвитку.

Завершення конфлікту, можливість співіснування і примирення

4. Більшість опитаних жителів обох територій має спільне бажання завершення конфлікту. Цей фактор має об'єднати всі сторони конфлікту, незалежно від поглядів і переконань, включно з політичними лідерами, мирним населенням і різного роду учасниками, які могли б розпочати процес примирення.
5. Респонденти по обидва боки лінії зіткнення переважно схиляються до **мирного і дипломатичного вирішення конфлікту**, незважаючи на різне бачення шляхів завершення конфлікту.

6. Більшість опитаних вважає, що **співіснування і примирення між людьми з двох сторін можливі** за певних умов, попри те, що існують і протилежні думки. Фундаментом для пошуку точок дотику може бути **спільна мета**, наприклад, поліпшення соціально-економічної ситуації в регіоні та відновлення його економіки.
7. Частина респондентів по обидві сторони лінії зіткнення має відчуття, що вони не можуть вплинути на політичні рішення, пов'язані з конфліктом, а їхня готовність до примирення – не вирішальний фактор у цьому процесі.

Правосуддя: хто несе відповідальність за конфлікт?

8. Незважаючи на відмінності в баченні винних та відповідальних, більшість жителів по обидва боки лінії зіткнення сходиться в такому:
  - **Запит на справедливість:** до встановлення провини за злочини варто підходити індивідуально, вина за злочини з двох сторін повинна бути встановлена справедливо (згідно із законом).
  - **Відсутність відповідальності за факт проживання на непідконтрольній Україні території.**
  - **Неприпустимість безкарності за вчинення особливо тяжких злочинів.**
  - Хоча існують значні відмінності в поглядах по обидві сторони від лінії зіткнення, **значна частина опитаних покладає провину за розпалювання конфлікту на осіб, які приймають політичні рішення на національному та регіональному рівнях** (авт. за матеріалами інтерв'ю – Російську Федерацію, Україну, так звані «ЛДНР»).
9. Незважаючи на відмінності в баченні винних та відповідальних, більшість опитаних жителів по обидва боки лінії зіткнення сходиться в такому:
  - концепцію перехідного правосуддя і прийняття відповідних законів, що давали б чіткі відповіді на питання, хто не може бути притягнутий до відповідальності, а для кого вона буде неминучою;
  - публічні гарантії з боку офіційних осіб України на адресу жителів непідконтрольних територій про те, що громадяни, які не вчинили тяжких злочинів, пов'язаних із конфліктом, не будуть звинувачені та переслідувані, українське законодавство захищатиме їхні права;

- інформаційну політику, націлену на збереження «ментального» зв'язку жителів невідконтрольної Україні території з державою Україною, а також надання їм об'єктивної інформації про ситуацію в Україні.
10. Більшість розходжень у поглядах не залежить від місця проживання щодо лінії зіткнення. По обидва боки є як прихильники, так і противники практично кожної ідеї щодо збройного конфлікту, озвученої в рамках проекту. Це привело нас до приголомшливого своєю простотою і значущістю висновку, що саме існування різних думок і об'єднує спільноти по обидва боки лінії зіткнення. **Так як ми і зараз мирно живемо пліч-о-пліч з людьми зі схожими і кардинально відмінними думками – як в Україні, так і на невідконтрольній їй території – це і є доказом того, що ми зможемо мирно співіснувати одне з одним і після вирішення конфлікту.**

5. Звіт за проведеними інтерв'ю

5.1. Бачення майбутнього і страхи

Бачення майбутнього на момент початку конфлікту

Описуючи початок конфлікту, опитані по-різному визначають час його початку – від подій на Майдані 2013 року до початку активних бойових дій навесні-влітку 2014 року. Але те, в чому значна частина респондентів сходиться на думці, – це опис життя, яке до початку конфлікту було розміреним, спокійним, і так чи інакше була надія на подальший розвиток регіону.

Більшість опитаних по обидві сторони лінії зіткнення підкреслює, що на момент початку збройного конфлікту сприймали те, що відбувається, як тимчасове явище, очікували, що все швидко закінчиться. Ніхто не передбачав бойових дій.

«До подій 2014 року здавалося, що Україна процвітає, в будь-якому разі, було відчуття, що жити стає легше. Я своє майбутнє на той момент пов'язувала зі своєю країною».

Луганськ

«Коли вже у конфлікті були задіяні війська, ми до останнього не могли повірити, що може щось трапитися. Навіть коли відбувалися події у Слов'янську, ніхто не міг повірити в те, що ми будемо на окупованій території».

ВПО із Красного Луча

«Думали, закінчиться, наприклад, зміною влади: почнуться арешти, зміна чиновників, але що дійде аж до воєнних дій – ніхто не припускав».

Щастя

«Травень і червень 2014 року. Це два найстрашніші місяці в моєму житті. Тому що світ, в якому ти жив, він реально в один момент зруйнувався. Ти розумієш, що місто захоплене. Влади немає взагалі».

Старобільськ – ВПО із Луганська

Під час активної фази бойових дій в опитаних жителів всієї території Луганської та Донецької областей було схоже бачення майбутнього. Більшість відзначає, що нічого хорошого від цих подій не очікували, жили одним днем, точніше – виживали:

«Про майбутнє тоді зовсім не думалося, прожити б ще один день – ось і все».

Алчевськ

Всі сподівалися, що це все швидко закінчиться (від двох тижнів до шести місяців), так чи інакше все вирішиться. Але на цьому думки розходяться. Частина людей бачила майбутнє своє та регіону «під захистом РФ», багато було натхненних «кримським сценарієм», дехто сподівався на незалежність. Хтось бачив майбутнє у складі України, надіявся, «що все вирішиться швидко, армія локалізує і затримає організаторів заворушень», проте більшість жителів не висловлювала жодної приналежності до будь-якої зі сторін і не брала активної участі в подіях, розраховуючи, що так чи інакше все швидко закінчиться, і люди знову зможуть жити своїми повсякденними проблемами.

«Я усвідомлював, що нічого хорошого тут не буде. Аналізуючи перебіг подій у Придністров'ї, Абхазії та Південній Осетії, я розумів, що в нашому регіоні буде те ж саме, без перспектив».

Алчевськ

«Я мав чітку впевненість у тому, що регіон «вчинив самогубство». Прострація абсолютна. Намагалися не думати про те, що буде далі».

Старобільськ

Через відчуття фізичної небезпеки, а також з ідеологічних міркувань багато хто виїжджав із зони конфлікту «в нікуди»: брали тільки найнеобхідніше і найцінніше. Були й такі, хто їхати відмовлялися, в основному, люди похилого віку. З плином часу переселенці ставали все активнішими, шукали себе на новому місці, але багато хто повертався на непідконтрольну українській владі територію:

«Я розумів, якщо буде ризик для мого життя, моїх дітей, моїх родичів, я буду змушений покинути цей регіон».

Сєверодонецьк

«І думок не було таких – залишитися (авт. – в Луганську), хоч як би не було важко покидати своє житло та їхати у невідомість».

Сєверодонецьк – ВПО із Луганська

Можна узагальнити очікування опитаних на момент початку конфлікту:

- 1) жителі бачили перспективи розвитку їхнього регіону;
- 2) із початком бойових дій люди сподівалися на те, що конфлікт швидко вирішиться і життя повернеться у звичне русло;
- 3) мешканці непідконтрольних Україні територій по-різному відреагували на невизначеність майбутнього і ризики для безпеки в умовах конфлікту: частина виїхала (як на територію України, так і в РФ), а частина місцевих жителів залишилася.

Страхи: що турбує і тривожить на даний момент

Найбільші побоювання викликає відновлення активних бойових дій. Цей страх є у всіх без винятку жителів Донецької і Луганської областей як на підконтрольній, так і на невідконтрольній Україні територіях.

«Найбільше тривожить місцевих жителів те, що можуть поновитися активні бойові дії, що війна прийде в наші міста».

Перевальськ

«Загострення воєнного конфлікту – це найбільший жах. Із глобального – я весь час боюсь, що не буде води в регіоні. Проблема буде колосальна».

Маріуполь

«Занепокоєння, що конфлікт знову може перейти в активну гарячу фазу. Люди вже втомилися від війни!»

Алчевськ

Місцеві втомилися від життя в постійній напрузі, повної невизначеності, відсутності впевненості у завтрашньому дні:

«Найбільше турбує невизначеність».

Алчевськ

«Втомилися жити без відчуття майбутнього. Не знаєш, де закінчиш своє життя. Втратили будинок, оточення, родини далеко одне від одного».

Старобільськ

Життя, діти, майно – сфери, про які люди хвилюються найбільше. Страх втрати житла і його пошук, конфлікти в сім'ях через різне бачення подій, втрата соціальних зв'язків – теми, які залишаються важливими досі.

«Турбує власна безпека – якщо будуть стріляти, і знову доведеться кудись їхати».

Сєвєродонецьк – ВПО з Луганська

«Не бачитися з рідними. Це ж дуже страшно».

Донецьк

«Мені не вистачає близьких місць, дорогих людей, з якими я спілкувалася. Вони залишилися там. Деякі виїхали в Росію, мені їх теж не вистачає. У мене там померли друзі, родичі, я не була на похоронах – це крає серце. Я ніби зріклася всього свого минулого життя. Я просто хочу мати можливість повернутися додому».

Севєродонецьк – ВПО з Луганська

«Тих, хто живе на лінії фронту «Донецької народної республіки», турбує можлива втрата житла, а тих, хто вже його втратив, хвилює пошук нового дому».

Донецьк

Економічна нестабільність, відсутність роботи, питання пенсії, загальна соціальна незахищеність, а також відсутність правового поля на непідконтрольній Україні території – не менш важливі аспекти, що хвилюють людей.

«Найбільше мене турбує моя особиста незахищеність від свавілля влади (авт. – про владу так званої «ЛНР»)».

Алчевськ

«Непокоїть питання зароблених в Україні пенсій. Хвилює стан економіки і високий рівень цін».

Перевальськ

**«Люди переживають, що буде нестабільність...
Курс валюти буде зростати».**

Маріуполь

Наведені вище цитати ілюструють страхи, притаманні жителям по обидві сторони лінії зіткнення. Це страхи загострення конфлікту (і як наслідок – загроза особистій безпеці), втрати житла і економічної нестабільності, втрати соціальних зв'язків. Можна зробити висновок, що люди як на підконтрольній Україні території, так і на непідконтрольній під час бойових дій однаково проживали те, що відбувалося.

Відмінності у страхах людей не так залежать від місця проживання, як від різних поглядів, у тому числі, політичних, серед яких можна виділити:

- страх установлення влади РФ:

«Я хвилююсь, аби тільки до нашого міста Росія не прийшла. Тому що кардинально все зміниться. І на цьому розвиток міста зупиниться».

Маріуполь

«Є страх нападу і що ми станемо «ЛДНР».

Лисичанськ

- побоювання дій Збройних сил України:

«Якщо українська армія прийде, то почнеться різанина, це не безпідставне побоювання»;

«Тривожить тільки наступ української армії на «ДНР».

Донецьк

- перспектива, що все може тривати довго:

«Ось це справді страшно, що виростає покоління людей, які не знають іншого життя, для яких війна – це звична реальність!»

Алчевськ

- перспектива, що на невідконтрольній Україні території все залишиться «як є» (тобто невизнаний статус території, люди – незахищені, поза правовим полем, фактично заручники ситуації).

«Людей непокоїть те, що «молода республіка» має невизнаний правовий статус. Це дуже актуально для студентів: дипломи про освіту «ЛНР» не котируються в інших країнах».

Перевальськ

«Зараз хвилює невизначеність, незахищеність, емоційна втома, екологічна катастрофа, що насувається, планомірне знищення підприємств, виховання дітей у школах в антипатріотичному дусі (авт.– не в дусі українського патріотизму)».

Антрацит

Також місцеві жителі мають побоювання щодо зачисток, самосуду, замороженого конфлікту на довгі роки і навіть початку світової війни. Однак в основі цих побоювань – питання, хто переможе і якими будуть наслідки для мирних жителів:

«Найголовніше, яка влада буде тут, коли закінчиться війна – від цього залежатиме майбутнє прихильників сторони, що програла».

Перевальськ

Яким бачать майбутнє сьогодні?

Показово, що багато опитаних по обидві сторони лінії зіткнення досі говорять про те, що вони живуть одним днем. Їхнє життя розділилося на «до» та «після». Від жителів непідконтрольних українській владі територій все ще звучить слово «вижити», висловлюються побоювання щодо відсутності роботи. Дехто і зараз обмірковує варіант поїхати – «не хочемо, але готові».

Важливо, що опитані в рамках дослідження жителі зони бойових дій сподіваються на мирне вирішення конфлікту в майбутньому:

«Чекаємо встановлення миру, а далі все нормалізується само собою».

Стаханов

«Аби не стріляли. Чекаємо якоїсь стабілізації з точки зору цього збройного конфлікту».

Севєродонецьк – ВПО з Луганська

«Війна закінчиться, і почнеться нормальне мирне життя. Люди зможуть знайти роботу».

Старобільськ

Для деякого не має значення, якими будуть наслідки мирного врегулювання конфлікту, головне – аби воєнні дії повністю припинилися:

«Ті, які ставляться до всього нейтрально, вони просто хочуть, аби це все закінчилося, і їм байдуже, де вони залишаться – в Україні, в Росії чи це буде просто автономія».

Алчевськ

Однак частина опитаних все ж має свої побажання щодо майбутнього регіону. Його бачать таким:

- приєднаним до Росії:

«Більше хочемо бути з Росією, але реальність говорить про інше».

Стаханов

«Все-таки Україна поступиться цими територіями, і нас мирним шляхом приєднають до Росії».

Перевальськ

«Більшість, напевно, досі сподівається на приєднання до Російської Федерації».

Алчевськ

«Багато хто чекає приходу росіян. Вони думають, що це добре...».

Маріуполь

- повернутим в Україну:

«Найбільше чекаємо миру і відновлення промислового потенціалу Донбасу. Зараз дуже важливо, щоб Росія лишила нас у спокої. У своїй державі зі своєю владою народ України розбереться сам».

Луганськ

«Люди втомилися від «ДНР», хочуть Україну...»

Маріуполь - ВПЛ из Донецка

- таким, як у Придністров'ї чи Ізраїлі:

«Багато хто вже змирився, що майбутнє Луганська приблизно таке ж, як і Придністров'я, де конфлікт триває вже понад 20 років, і просвітку не видно».

Луганськ

«Ізраїльський варіант – є війна і є чітко означена територія, де вона триває».

Краматорськ

Більшість опитаних упевнена, що самостійний розвиток так званих «ЛДНР» не має перспектив:

«Самостійна і незалежна «Луганська Народна Республіка» – це утопія. Всі розуміють, що своїми силами ми не зможемо існувати. І, звісно ж, всі чекають вирішення конфлікту».

Алчевск

«Спочатку ми як місцеві жителі чекали, що конфлікт закінчиться, і ми увійдемо до складу України. Це була перша фаза конфлікту. Потім ми думали, що місто відійде до Росії. Зараз розуміємо, що ми не потрібні ні Україні, ні Росії. Ми сподіваємося, що виживемо...»

Донецьк

Частина людей на цих територіях живе думками, «аби було як раніше, до початку конфлікту», що, швидше за все, неможливо. Саме тому слід шукати точки дотику і способи мирного співіснування.

Думки також сходяться на тому, що війна погіршує економіку, через неї люди втрачають робочі місця, закриваються підприємства і бізнес:

«Економічні чинники та безнадія їх (авт. – місцевих жителів) більше гризуть, ніж те, що тут немає Росії».

Костянтинівка

«У нашому місті жахлива економічна ситуація. Закрилися буквально всі заводи. Конфлікт приніс великі руйнування, від цього постраждала економіка, було багато розбито доріг і мостів, житлових будинків, приватного сектора. Чимало людей виїхало, особливо молоді, багато фахівців залишило місто...»

Лисичанськ

Є думка, що на конфлікті хтось непогано заробляє.

«Війна, безумовно, комусь вигідна, і більшу частину грошей вже викачали».

Маріуполь

В цілому, по обидва боки лінії зіткнення місцеві жителі втомилися, у багатьох вже немає віри в майбутнє. Хтось звик до такого стану речей, що вже само собою страшно – коли збройний конфлікт стає нормою життя. При цьому часто роблять акцент на тому, що тривалість конфлікту згубно позначається на людях, які в цьому живуть, і на можливість його вирішення.

«Люди не вірять, що буде краще чи гірше. Занадто довго все це триває. Немає зрушень ні туди, ні сюди. Я вважаю, що народ просто опустил руки. Люди думають, що вони з цим нічого не зможуть зробити.»

Маріуполь

Одноголосно є очікування стабільності та бажання знати, що буде завтра, і що буде не гірше.

«Люди хочуть спокою, впевненості в завтрашньому дні.»

Алчевськ

Є такі, хто сподівається, що вони самі, як і інші люди, навчаться прощати.

«Ось щось має статися, що трішечки людей приведе до тям. Навчитися робити висновки, простягнути руку.»

Часів Яр

Людей об'єднують спільні очікування: встановлення миру, відсутність збройного конфлікту, наявність безпеки, відкриття чи легалізація кордонів між територіями на лінії зіткнення. Це все гарантувало б об'єднання сімей та спільне майбутнє. Є й однакові страхи в опитаних респондентів. Об'єднує загальний пріоритет – загальнолюдські цінності й страх втратити те, що важливо.

«Хочеться, аби в один прекрасний день сказали, що все закінчилося і вирішилося, щоб ніколи вже більше не стріляли ночами десь далеко, щоб можна було просто полегшено зітхнути, що війни вже більше немає. Я думаю, цього всі хочуть – і ті, хто за Росію, і ті, хто за Україну, і ті, кому взагалі байдуже, з ким жити.»

Луганськ

5.2. Завершення конфлікту і можливість співіснування

Шляхи завершення конфлікту

Коли у 2014 році починався конфлікт на Сході України, всім по обидві сторони лінії зіткнення здавалося, що ось-ось, буквально пару місяців – і «ЦЕ» закінчиться. Тому що в XXI столітті, після жахливих подій ХХ століття, після всього того, що пам'ятало багато поколінь – саме ця пам'ять не повинна була допустити повторення навіть частини тієї історії.

Сподівання людей по обидва боки конфлікту тоді, в початкову і гостру його фазу, були різні, але одне очікування було і залишається єдиним – завершення конфлікту на Сході України.

Встановлення миру як можливість вільно видихнути і не боятися, повернутися до звичного життя, якщо це можливо, або вибудувати нове життя, але краще, ніж було. Тоді, навесні 2014 року, люди, які проживають в єдиній країні, ще не знали, що це очікування вони носитимуть у собі не п'ять днів, не п'ять тижнів і навіть не п'ять місяців, а довгих п'ять років.

«Ми пробули в Одесі 3 тижні як відпочивальники. Потрібно було приймати рішення, куди нам їхати далі. Банк переїхав на неокуповану територію Луганській області, тому ми вирішили повертатися на роботу, в Сватове (авт. – респондент проживав у Сватовому близько 3 місяців на самому початку конфлікту). Там були знайомі, і вони запропонували пожити у них, доки це все не закінчиться. Про те, що це не закінчиться найближчі 4 роки, ніхто і думати не міг!»

Севєродонецьк – ВПО з Луганська

Доки була гостра фаза конфлікту, здавалося, що саме через звуки війни очікування його закінчення було виснажливим. Але ось уже після більш ніж двох років низької інтенсивності бойових дій, майже тиші, це очікування для обох сторін конфлікту відчувається ще нестерпнішим.

«Ми думали, що найближчим часом все це буде локалізовано, організатори, підбурювачі всі ці будуть затримані. Ніхто не міг навіть уявити собі, що все це виллється у війну. Все сприймалося як масові заворушення. І що найближчим часом все це припиниться».

Старобільськ

«На той момент я не замислювалася ні про майбутнє регіону, ні про якийсь своє особисте майбутнє. Взагалі, коли пішли мітинги в Луганську, Донецьку, ну і почалася війна в нашому регіоні... мене хвилювало лише одне – щоб швидше все це закінчилося, а з ким ми будемо жити, було все одно».

Луганськ

«Я думала, що все це закінчиться протягом року. Нам поставлять якісь умови, на які ми погодимось, і все залишиться таким, як і було. Своє особисте майбутнє я бачила на держслужбі...»

Донецьк

Цей конфлікт докорінно вплинув на життя людей по обидва боки лінії зіткнення. Були повністю переосмислені життєві пріоритети – такі бажання, як смачно поїсти і гарно вдягнутися, відійшли на задній план, головним стало бажання завершення конфлікту – «щоб не стріляли і щоб все скоріше закінчилося». Загальне для опитаних жителів обох територій бажання завершити конфлікт – відправна точка для встановлення миру. Цей фактор повинен об'єднати всі сторони конфлікту, незалежно від поглядів і переконань, включаючи їхніх політичних лідерів, мирне населення та інших учасників, які могли б розпочати процес примирення.

«Люди від майбутнього чекають лише одного – миру. Крім миру, місцеві жителі просто хочуть, аби їх залишили у спокої».

Донецьк

«Людям потрібен мир, якась стабільність. Тоді, мені здається, ми станемо кращими, коли у нас настане мир...»

Северодонецьк

«Людина, звичайно, зникає до всього. Але нові смерті, нові конфлікти – вони повертають у цей страх. Що сьогодні важливо – так це мир, щоб не було війни».

Маріуполь

Незважаючи на загальне прагнення до закінчення конфлікту, необхідно зрозуміти, чи є загальний консенсус щодо шляху його вирішення. Звичайно, якби правда по обидві сторони конфлікту, для всіх його учасників, сьогодні була єдиною, то це питання і не стояло б. Так, втома від такої важкої ситуації – спільна для всіх, але у всіх різний «багаж війни» за плечима – це важкі особисті та

соціальні втрати, а в деяких випадках – здобуття легких заробітків та нового, більш шанованого, статусу. Тож які варіанти виходу з конфлікту бачать люди по обидва боки лінії зіткнення?

Звичайно, для будь-якого стороннього спостерігача зрозуміло, що виходів може бути тільки два – або дипломатія, або війна до перемоги однієї з воюючих сторін. Але чи готові сторони сісти за спільний стіл переговорів і вести діалог? А може, легше піти воєнним шляхом, і в кого більше кращої зброї, той і переможець? Ці два питання, що визначають шляхи вирішення конфлікту, все частіше звучать в інформаційному просторі.

Тут виникає певний дисонанс: фактично є жителі підконтрольних та непідконтрольних територій, погляди яких, по суті, не відрізняються, адже вони виступають за якнайшвидше завершення конфлікту. Однак у них є відчуття того, що вплинути на військових і представників влади, які приймають рішення в цій сфері, вони не в силах. Теза «від нас нічого не залежить, все вирішують нагорі» – ще одна спільна проблема, що об'єднує людей, які проживають як на підконтрольних, так і на непідконтрольних уряду України територіях Донецької та Луганської областей.

«Готові (авт. – до примирення). Люди втомилися, вони хочуть, аби це швидше закінчилося. Але проблема в тому, що від них нічого не залежить».

Бахмут – ВПО з Донецька

«У більшості жителів немає ненависті одне до одного, тому примирення можливе в разі дипломатичного вирішення конфлікту. У військових, звичайно, в цьому сенсі можуть бути проблеми (авт. – військові можуть не прийняти таке рішення)».

Стаханов

«Максимум – обговорюють (авт. – найближче оточення): це для нас погано, а це для нас добре. Все одно від тебе нічого не залежить».

Маріуполь – ВПО з Макіївки

«Можливо. Варто тільки захотіти. Домовлятися повинні люди, які проживають у цій державі. Суспільство має прийняти рішення. Але тут нюанс: якщо ми щось вирішимо, а нагорі вирішать інакше – можуть нас не почути».

Щастя

«Як я бачу. Повинна бути, по-перше, державна воля. Припустимо, воля до примирення. І я в це вірю. Але так як я тут живу, спілкуюся з людьми, я розумію, що потрібно сказати людині, щоб вона щонайменше перестала в тебе стріляти. Це воно. Я, звичайно, розумію, що є інша сила, яка не дасть примиритися... Це буде, але треба бути до цього готовим. І якщо буде політична воля, то треба буде донести до людей правду, розповісти про те, що сталося, про перспективи, які чекають на нас, якщо ми наважимося на примирення. Людина це почує, і вона буде готова миритися...»

Бахмут

Завдяки дослідженням, проведеним Святогірською групою серед представників підконтрольних і непідконтрольних уряду України територій Донецької та Луганської областей, є можливість дізнатися думки простих громадян по обидва боки лінії зіткнення, а саме: до якого з двох варіантів вирішення конфлікту вони схильються – до мирного чи воєнного:

«Конфлікт потрібно вирішувати виключно дипломатичним шляхом, не допускати відновлення війни».

Луганськ

«Воєнного шляху, звичайно, не хотілося б, тому що це дуже погано. В ідеалі має бути дипломатичний шлях вирішення. Повинні домовитися дві держави – Росія та Україна, за посередника взяти представника «ЛНР» і «ДНР». Домовитися, чия це територія, чому це все так відбувається. Поговорити і з'ясувати, хто й що хоче».

ВПО із Красного Луча

«В жодному разі не хочу, аби це вирішували воєнним шляхом. Скільки загинуло людей, скільки зруйновано будинків у селищах поблизу Луганська, а щось змінилося? Ні! Тільки переговори, ніяк інакше».

Луганськ

«Ми, жителі Донбасу, чекаємо від усіх структур української влади жорсткого політичного вирішення цього конфлікту. Дуже багато розмов і вмовлянь, практично немає рішучих політичних моментів...»

Антрацит

«...ті люди, яких я знаю, готові до діалогу. Навіть із людьми з протилежними поглядами. Вони, звичайно, сподіваються, що їхні аргументи переможуть, але вони готові. У них з'явилася ця готовність. Зараз вони почали розмірковувати трохи по-іншому, тож іноді мені здається, що вони починають замислюватися».

Часів Яр

«Дипломатичний шлях – єдиний можливий. Тому що за нами – РФ. Воювати з «ДНР» – це значить воювати з РФ. Я не думаю, що західні країни, які підтримують Україну, готові будуть воювати з РФ – сьогодні, завтра чи в майбутньому».

Донецьк

З вищенаведених відповідей можна зробити висновок, що респонденти в більшості випадків схиляються до мирного і дипломатичного вирішення конфлікту. Цей факт ще раз підтверджує, що люди втомилися від жаху війни, від життя в страху, від тиші, якій не можна довіряти.

Звісно, є й інші думки, в тому числі більш радикальні, що не виключають силовий варіант повернення контролю України над окремими районами Донецької та Луганської областей.

«...Повернення територій воєнним шляхом. Для дипломатії у нас немає важелів, дипломатію можна вести тільки з позиції сили. Щоб торгуватися, потрібно мати щонайменше однакове становище...»

Часів Яр

«Я бачу тільки один шлях розвитку подій – це перемога України та звільнення окупованих територій. Те, що нам пропонують, – примирення, обговорення, сісти за стіл переговорів... Крім як затягування, збільшення кількості жертв... це ж нічого не дасть. П е р е м о г а – будь-яким шляхом. І дипломатичним, і воєнним, і економічним. Україна – не настільки сильна держава, щоб виключно воєнним шляхом задавити Росію».

Старобільськ

«Для мене конфлікт вже досить далеко зайшов. Я думаю, так як ситуація гібридна, то і рішення має бути гібридним – і воєнним, і дипломатичним».

Краматорськ

Варто відзначити, що останнім часом українські експерти, які займаються питаннями вирішення конфлікту на Сході України, часто озвучують тезу про програму війну – йдеться не про втрату територій, а про «ментальну» втрату своїх громадян, які проживають на територіях, невідконтрольних уряду України, тобто про програму інформаційну війну. Відсутність ефективної інформаційної політики, що від самого початку конфлікту була б прийнята на державному рівні щодо такої цільової аудиторії, вже має свої негативні наслідки. Громадяни України, які проживають на невідконтрольній території, не мали достатнього доступу до об'єктивної інформації щодо економічної та політичної ситуації в Україні. Незважаючи на те, що відповідну стратегію вже прийняли, її ефективність поки лишається не на належному рівні. Люди досі почуваються покинутими, вони отримують з доступних їм джерел недостовірну інформацію про ставлення до них української влади.

Отже, інформаційні методи можуть стати частиною мирного (дипломатичного) вирішення конфлікту у випадку, якщо відповідна інформаційна політика висвітлення конфлікту на Сході України реалізовуватиметься на державному рівні. Серед жителів підконтрольних Україні територій Донецької та Луганської областей також є думка, що інформаційна політика може бути інструментом формування більш позитивного образу України в очах жителів невідконтрольної території.

«Примирення? Напевно, можливо, але на це потрібні роки. Для цього потрібна легка пропаганда по телебаченню, яка примиряла б людей. Тобто всі мас-медіа повинні якимось чином мирити. Звичайно, це має бути спільне рішення. Та мені в це не віриться...»

Севєродонецьк – ВПО з Луганська

«Я б порадила їм (авт. – українській владі) інформаційну війну. Побільше позитивної інформації, що все-таки в Україні жити краще...»

Севєродонецьк

Незважаючи на існування протилежних думок щодо шляхів вирішення конфлікту, варто відзначити, що більшість людей підтримує тезу про завершення конфлікту мирним і дипломатичним шляхом. Отже, можна зробити висновок, що жителі підконтрольної та непідконтрольної уряду України територій, опитані в рамках даного проекту, переважно підтримують дипломатичний шлях завершення конфлікту.

Чи можливі співіснування і примирення?

Якщо уявити, що конфлікт завершено, і відбулося це дипломатичним шляхом, то як наслідок виникає таке питання: а чи можливе відновлення співіснування двох сторін, що конфліктували? Чи можливе соціальне й ментальне єднання жителів по обидва боки лінії зіткнення? Чи зможуть люди, які проживають на підконтрольних та непідконтрольних уряду України територіях, домовитися про мирне співіснування тепер, коли конфлікт вичерпано?

«На початку війни погляди були такі, що, попри те, що сталося, ми якось протягом року-двох зможемо домовитися».

Донецьк

Конфлікт, вирішений дипломатичним шляхом, дає на це надію, адже він передбачає відсутність воєнних дій. Людей можуть об'єднати два чинники – спільне горе чи спільна мета. Що ж до конфлікту на Сході України, ці фактори також можуть зіграти свою роль у його вирішенні.

Спільне горе може стати об'єднуючим: цей конфлікт для певної кількості людей з однаковими поглядами, які проживають по обидві сторони, став загальним горем. Тобто люди з початковою позицією проти війни, «за Україну» опинилися по різні боки від лінії зіткнення. Частина з них невдовзі змогла виїхати на територію, підконтрольну Україні, й набути статусу ВПО, частина залишилася на тимчасово неконтрольованих урядом України територіях, але держава для них була і залишається єдиною.

Водночас негативним фактором у даному контексті може бути втрата рідних, житла і звичного ладу життя людьми по обидва боки від лінії зіткнення, що може призвести до взаємних звинувачень на ґрунті протилежних політичних позицій. Як ми бачимо, незважаючи на існування горя як спільного фактора, воно може і роз'єднувати, адже ступінь втрат і, відповідно, горя для кожної людини різний, що особливо актуально у випадку конфлікту на Сході України.

Щодо загальної мети, то, як і бажання вирішення конфлікту дипломатичним шляхом, вона може лягти в основу мирного співіснування громадян, які проживають по обидва боки від лінії зіткнення – наприклад, відновлення житла і документів, доступ до певної території, що був обмежений у зв'язку з конфліктом.

«Загальна мета – розвиток. Загальна мета – мир, спокій, робота у себе на батьківщині. Аби в майбутньому тимчасово непідконтрольні території не були сірою зоною, ніким не визнаною».

Маріуполь

Варто зазначити, що для жителів регіону по обидві сторони конфлікту вже зараз може бути окреслена спільна мета – покращення соціально-економічної ситуації, яка через п'ять років далеко не найкраща. Очевидний також висновок про те, що конфлікт – це і є причина економічного занепаду, який спричинив погіршення соціального становища жителів Сходу України.

«Як я вже казав – нам ще надолужувати і надолужувати, аби досягти тієї ситуації, яка була до 2014 року. Розвиток значно уповільнився, якщо навіть не відкотився назад. Тобто по заробітках людей можна побачити, що у більшості вони нижче середнього рівня».

Алчевськ

«Людям важливо, щоб подешевше. Нам потрібно закрити базові потреби, нічого не треба вигадувати. Якщо людина витрачає 90% заробітку на їжу – вона виживає».

Маріуполь

Попри те, що конфлікт приніс певне тимчасове погіршення економічної ситуації, для жителів контрольованої урядом України території ситуація складається значно краще, ніж для людей, які лишилися на неконтрольованій території. Звісно, йдеться саме про мирних жителів, які не взяли до рук зброї – як з одного, так і з іншого боку.

«За півтора роки на нашому заводі було чотири підвищення заробітної плати. Громадське життя стало набагато активнішим та цікавішим».

Маріуполь

«Сєверодонецьк... Я думаю, розвиток (авт. – характеристика соціально-економічної ситуації в місті). Принаймні, ми відкрили тут центр, розвиваємося, йдуть інвестиції. Таке враження, що з Луганська життя поступово перетікає до нас... Люди вкладають сюди гроші – це добре. Міжнародні організації, звичайно, теж дуже багато допомагають. Є надія, що не даремно. А Луганська область, що залишилася на тому боці, – там відчувається деградація. Власне, з роботи нашої ми спілкуємося з колишніми колегами... Відчай... всі їдуть».

Сєверодонецьк – ВПО з Луганська

Незважаючи на позитивні тенденції розвитку економіки України, варто відзначити, що добробут громадян, які проживають на підконтрольній уряду України території, через тривання конфлікту все ще не досягнув бажаного респондентами рівня – це неможливо, доки він продовжується. Саме конфлікт перешкоджає залученню інвестицій для відновлення довоєнних показників і розвитку нових сфер промислового виробництва, а, отже, й економіки в цілому, в тому числі, на Сході України. Тобто необхідність відновлення економіки як регіону, так і країни – спільна для обох сторін конфлікту. Якщо конфлікт буде

вирішено дипломатичним шляхом, вищевказана проблема вийде на передній план, особливо якщо мешканці окремих районів Донецької та Луганської областей знову стануть частиною України. Рішення загальних соціально-економічних проблем і може стати тією метою, що об'єднає, вимагаючи спільного вирішення, і дати ґрунт для подальшого мирного співіснування.

Все вищезазначене підтверджують і відповіді респондентів, які проживають по обидві сторони конфлікту.

«Для кожного жителя регіону зараз важливо вижити, мати роботу, мати гроші, щоб прогодувати сім'ю. Доходи населення різко знизилися. Тому все відходить стає другорядним, головне – вижити».

Донецьк

«Треба створювати робочі місця. Потрібно аргументувати тій стороні, що тут добре, комфортно, щоб сюди хотілося приїхати і залишитися, тому що тут створено умови для людей. Якщо є робота – є гроші. Люди можуть закрити свої базові потреби».

Маріуполь

«Коли у всіх буде достаток економічний, коли всі будуть ситі й задоволені, тоді всі будуть забувати про це (авт. – про те, що люди були розділені внаслідок конфлікту)».

Стаханов

Проте є респонденти з протилежною думкою – що, попри спільні проблеми, співіснування неможливе. У деяких ситуаціях, наприклад, через втрату близьких людям буде важко прийняти процес примирення. Будуть і такі, хто виступить проти, бо для них мир означатиме втрату, скажімо, свого нового отриманого статусу – тобто люди, для яких війна стала своєрідним соціальним ліфтом. А хтось буде все ще під впливом інформаційної політики однієї зі сторін конфлікту.

«Я не бачу можливості примирення взагалі. Я бачу можливість мирного співіснування хіба що далеко-далеко в майбутньому. Моєї участі у цьому процесі принципово не може бути, взагалі, тому що я не вірю жодному слову київської влади, й особисто я досить серйозно займаюся побудовою держави в Донецькій народній республіці».

Донецьк

«Складно сказати. Напевно, різний у всіх настрій. Мені здається, що ми не готові. Можливо, на якомусь такому побутовому рівні... Це можливо...»

Старобільськ

У певний момент для підтримки і зміцнення миру з такими людьми повинні будуть працювати як державні, так і недержавні організації. Наприклад, волонтери з числа професіоналів, які зможуть кваліфіковано згладити психологічні аспекти і, можливо, сприяти залученню таких респондентів до підтримки процесу примирення. Водночас Україна має розробити грамотну державну політику, завданням якої буде донести жителям непідконтрольної території, що Україна визнає їх своїми громадянами, надає їм рівні можливості та умови для нормального життя.

«По-перше, потрібно, щоб у людей із того боку, коли буде звільнена територія, не було страху. По-друге, держава повинна показати, що люди їй цінні, що вона турбується про них. Я думаю, інфраструктуру там необхідно буде відновлювати, а потім глобально починати з того, що з людьми вести роботу. Мені здається, що міжнародні організації з радістю поїдуть працювати з людьми, проводити тренінги. Я думаю, що вже і в нас тут багато молоді, підготовленої до роботи з населенням.»

Щастя

«Чимало людей самі усвідомлюють, що жителі Донбасу взагалі не винні. Усвідомити потрібно, що ми – одна нація, що ми – один народ, що вижити потрібно всім разом, поодинці ніхто не виживе. Я думаю, що люди певною мірою вже готові до примирення, принаймні, на українській території вже немає таких нападок, що ми там на Донбасі самі заварили кашу – немає вже майже таких. Потрібно, щоб ЗМІ впроваджували більше інформації про необхідність примирення.»

Луганськ

«...Надати професійну підтримку. Є фахівці, які працюють саме в такому напрямку – примирливому. Це соціологи, психологи. Всі, хто пов'язаний із цим, – медіатори, фасилітатори.»

Щастя

Хоча думки висловлено досить різні, представники обох сторін переважно все-таки приходять до висновку, що подальше співіснування після завершення конфлікту можливе.

«...примиритися, я думаю, повинні. Тому що всі хочуть миру – як вони, так і ми, всім вже набридло жити в цьому страху, невизначеності завтрашнього дня».

Щастя

«До кого, я не знаю, але я б звернувся. Я б звернувся з тим, що «Давайте робити майбутнє!»

Маріуполь – ВПО з Макіївки

«Я вірю в примирення. Навіть не в примирення і прощення, а в возз'єднання. Кожна зі сторін, на мою думку, повинна прибрати з медійного простору риторику ненависті, псевдопатріотичні гасла і починати потихеньку проект примирення. Мені складно сказати, що цьому заважає. Я говоритиму про свою особисту думку. Україні це не вигідно. Влада, яка зараз в Україні, тримається на риториці війни».

Донецьк

Грунтуючись на вищевикладеній інформації, можна зробити висновок, що серед думок більшості жителів по обидва боки лінії зіткнення на Сході України існує три загальні тенденції. Люди по обидва боки:

- хочуть закінчення конфлікту;
- хочуть вирішення конфлікту мирним, дипломатичним шляхом;
- готові знайти точки дотику для подальшого співіснування.

«Я б порадила, перш за все, задуматися про те, що конфлікт на Сході України – це не гра, це людські життя. Москвичі, кияни, політичні оглядачі, соціологи, чиновники мислять так, наче ця проблема їх не стосується, бачать цю ситуацію виключно по телевізору, на папері, в таблицях. Але дана проблема торкається кожного з нас не тільки в Україні, а й в усьому світі. А я раджу особам, які приймають політичні рішення, приїхати безпосередньо на блокпости, поспілкуватися з місцевими жителями, побачити ситуацію на власні очі. Вирішити цю проблему можна виключно дипломатичним шляхом. Люди чекають мирного вирішення конфлікту».

Краматорськ – ВПО з Луганська

5.3. Правосуддя після конфлікту

Питання про відновлення справедливості після завершення конфлікту для багатьох опитаних було складним. Люди зізнавалися, що не замислювалися над цим. Про перехідне правосуддя і такий досвід в інших країнах більшість чула вперше. Однак уже під час бесіди респонденти формулювали власну думку на цю тему. Мало хто був категоричним щодо покарання. Переважно жителі розділеного конфліктом регіону розуміють, що простого рішення не існує. Заради цього примирення, а не формального закінчення бойових дій, необхідно постаратися саме відновити справедливість.

Велика частина опитаних респондентів по обидва боки лінії зіткнення вважає, що примирення на умовах «ніхто ні в чому не винен, просто давайте припинимо стріляти і повернемося до звичного життя» неможливе. Більшість людей, які брали участь в інтерв'ю, схиляється до того, що ті, хто порушували закони України, повинні понести покарання. Але і закликів до помсти в більшості відповідей респондентів не було, люди висловлювались на користь справедливого встановлення винних осіб та суду над злочинцями з двох сторін – підконтрольної та невідконтрольної Україні територій.

«Покараними, мені здається, повинні бути, в першу чергу, лідери, якісь ініціатори й ті, хто вливає у те, що відбувається, якісь ресурси. Бо якщо ми говоримо про якесь «низове» протистояння, про якісь людські ініціативи, то дуже мало чого жителі могли або можуть зробити, коли у них немає вільного від роботи часу, зброї, танків, снарядів та іншого. Відповідальними мають бути, перш за все, ті, хто має владу, має ресурси й ті, хто це надавав і вливав».

Сєвєродонецьк – ВПО з Луганська

«Будь-яка адекватна людина скаже, що вбивця повинен бути притягнутий до відповідальності. Сам факт служби в цьому підрозділі (авт. – на невідконтрольній Україні території) – вже це має закінчитися кримінальною відповідальністю з реальним позбавленням волі. Якщо так не станеться, це призведе до внутрішнього конфлікту. Патріотично налаштовані українці не терпітимуть такого принизливого ставлення до себе, якщо таких негідників амністують».

Старобільськ

«Всі винні в державних злочинах і в порушенні прав людини особи повинні понести покарання згідно з міжнародним правовим законодавством».

Алчевськ

Більшість опитаних по обидва боки лінії зіткнення вважає, що першочергово мають бути покарані ті, хто почав конфлікт і хто причетний до його розвитку. На думку респондентів, це люди, які вселяли іншим ідеї сепаратизму, здійснювали активні дії щодо від'єднання, впливали на початок воєнних дій, закликаючи (а у випадку із чиновниками – видаючи прямі розпорядження) до відокремлення Донецької і Луганської областей від України, до фізичного насильства, збройних сутичок. Висловлювалися думки і про вину журналістів, які масово поширювали неправдиву інформацію, маніпулюючи людьми і спонукаючи їх до протизаконних дій.

«Одного разу мене запитали: «Хто небезпечніший – боягуз чи зрадник?». Боягузтво – це страх, річ природна. А зрада – це особистий вибір, ти свідомо йдеш на це. Без покарання не має лишатись. Ми ж судили фашизм...»

Часів Яр – ВПО з Донецька

«Однозначно мають бути покарані всі, хто безпосередньо причетний до розпалювання і підтримки конфлікту. Це і політики, і військові, і державні службовці, чий рішення визначали розвиток подій, протилежний мирному результату. Бо ці люди своїми діями погіршували ситуацію – вони й несуть відповідальність за все, що сталося».

Алчевськ

«Безумовно, політики і наше телебачення повинні нести відповідальність. Бо це «говоряща голова», так би мовити. Тому що думці, висловленій по телевізору, багато людей дуже сильно довіряє. Як показує практика, складно довести – правда це чи брехня. І розпалювання конфлікту, і ці революційні настрої виникають через телевізор. Йдеться про будь-яке телебачення – і з боку України, і з боку «ЛНР». Відбувається дезінформування та зіштовхування лобами людей через надання неповної чи недостовірної інформації».

Молодогвардійськ

«У регіоні в всьому винен уряд. Якщо українські території – то український уряд. А там уже (авт. – на непідконтрольній Україні території) – місцевий».

Краматорськ

Також практично однотайно жителі підконтрольної та непідконтрольної територій сходяться на думці, що повинні понести покарання ті, хто чинили особливо тяжкі злочини.

«Покарані мають бути саме ті люди, які творили звірства, катували, вбивали і з одного, і з іншого боків».

Донецьк

«Є закон України, там чітко все прописано: якщо немає тяжких злочинів, амністія можлива. А якщо ця людина вбивала, чинила мародерства, грабувала цілеспрямовано – вона сволота».

Северодонецьк

«Ті ж ополченці, так, вони вбивали, так, вони в окопах сиділи, але якщо вони не мучили нікого, не катували, то фактично їх можна розцінювати як військовополонених. Так, вони воювали, але воєнних злочинів не скоювали».

Бахмут – ВПО з Донецька

Щодо тих, хто воював, чимало опитаних респондентів, які проживають на підконтрольній Україні території, висловило думку, що всі учасники бойових дій з боку незаконних воєнізованих формувань повинні понести покарання. Однак є і більш лояльне ставлення до тих, хто взяв до рук зброю, оскільки ці люди просто виконували накази, вони часто були одурманені неправдивою інформацією чи прийшли на фронт під тиском особистих обставин, вони можуть бути амністовані.

«Понести покарання, мені здається, повинні за законом ті, хто стріляв. Я вважаю, що має бути покарана «ДНР» і російські військові, які вторглися на нашу територію».

Маріуполь

«Ми всі були одурманені, заморочені. Спочатку ми не розуміли, що відбувається. Багато хто брався за зброю не тому, що хотів воювати з Україною. Люди хотіли, щоб цей регіон жив. Ясна річ, на цьому ґрунті Росія підлила масла у вогонь. Російські ЗМІ говорили: «Дивіться, прийшли до вас із Заходу, зараз хочуть зробити, щоб тут була пустеля, щоб тут добували сланцевий газ, руйнуючи місцеву екологію». Покараними мають бути тільки ті «звірі», які мучили і вбивали людей, цілеспрямовано і жорстоко. А ті, які воювали і воюють в окопах, це – солдати. Вони ні в чому не винні».

Лисичанськ

«Я думаю, що можлива амністія для тих, хто взяв до рук зброю, тому що потрібно було заробляти. Якщо вдома голодують, їм діватися нікуди».

Бахмут

На невідконтрольній Україні території переважає думка, що амністувати пересічних учасників бойових дій можливо за умови, якщо вони не скоювали особливо тяжких злочинів. Частина рядових солдатів йшла воювати з ідеологічних причин, а також побоюючись за безпеку своїх близьких. Дехто – задля заробітку, забезпечення себе і своїх родин.

«Просто ті, хто чинив звірства, повинні понести відповідальність, а тих, які воювали на будь-якій стороні, карати не потрібно. Спочатку це все було на ідеології, вже потім все перейшло в заробіток грошей. Потім пішли люди, просто щоб прожити якось».

Стаханов

«Мені здається, що якщо тут буде примирення, то повинна бути амністія для всіх пересічних учасників бойових дій, крім тих людей, хто скоював злочини проти беззбройних людей, проти полонених».

Алчевськ

Об'єднує людей із невідконтрольної та підконтрольної територій України в їхньому ставленні до правосуддя після завершення конфлікту те, що правосуддя має бути індивідуальним залежно від того, який злочин скоїла конкретна людина. Неприпустимі переслідування на основі приналежності до певних професій.

Серед опитаних у рамках проекту респондентів переважає думка, що ті, хто залишився на непідконтрольній Україні території та займався життєзабезпеченням населених пунктів – комунальники, лікарі, дрібні чиновники різних міських служб – не мають бути покарані, хоча фактично і перебували на службі у так званих «республік». Жителі регіону розуміють, що робота на незаконну владу на непідконтрольній Україні території, з одного боку, найчастіше була вимушеним рішенням для цих людей, а з іншого – єдиним можливим розв'язанням гуманітарних проблем в умовах збройного конфлікту для жителів регіону.

У багатьох інтерв'ю в рамках проекту зустрічається думка про те, що люди, які залишилися на непідконтрольній території та не винні в тяжких злочинах, не мають боятися повернення в Україну – тільки за такої умови можливе справжнє примирення. З огляду на інформаційні маніпуляції та часто неправдиву інформацію, яку поширюють ЗМІ так званих «республік», розробка українською владою концепції перехідного правосуддя та відповідне законодавство, що давали б чіткі відповіді на питання, хто не може бути притягнутий до відповідальності, а для кого вона буде неминучою, могли б стати вагомим аргументом для жителів непідконтрольних Україні територій на користь їх повернення в Україну. Такі державні рішення повинні супроводжуватися публічними гарантіями жителям непідконтрольних територій з боку офіційних осіб України.

«...Це люди, які хочуть жити. Вони були б раді виїхати, але наш уряд не дав їм такої можливості. Тому ті люди стали заручниками ситуації».

Лисичанськ

«До всіх, хто залишився працювати на цій території, потрібен індивідуальний підхід. Лікарів, учителів та інших фахівців, хто не брав участі в бойових діях, звільнити від відповідальності – і про це треба говорити публічно. Люди не повинні боятися приходу України. Для багатьох ця робота була життєво необхідною, незалежно від переконань».

Антрацит

«Люди, які живуть на території злочинної держави, – не злочинці.

Органи місцевого самоврядування – ті, які працювали для життєзабезпечення свого району, особливо якщо вони робили це й до референдуму і нічого не змінилося – я не думаю, що вони в чомусь винні».

Бахмут

Однак ставлення до представників судової влади і до працівників силових структур відрізняється та залежить від місця проживання. Опитані жителі невідконтрольних Україні територій найчастіше висловлюють думку, що силові структури не повинні бути покарані, тому що виконують важливу функцію охорони громадського порядку. Люди з підконтрольної Україні території покладають провину за те, що відбувається, здебільшого на суддів, міліціонерів, співробітників служби безпеки, які стали на бік так званих «ЛДНР».

При цьому, на думку частини респондентів з підконтрольної території, до людей згаданих професій слід застосувати адміністративні санкції – наприклад, відсторонити від обійманих посад, заборонити їхню певну професійну діяльність та обмежити право балотуватися на виборах.

«Щодо влади, судів і всього такого... Це ж як, незаконна якась освіта, і вони там працюють ніби від імені цієї держави незаконної, тобто вони, виходить, порушують закони нашої держави (авт. – України). Тому найбільш м'яко – це просто не допускати (авт. – їх до роботи на тих же посадах у тій же сфері діяльності)».

Щастя

«Ці люди давали клятву на вірність Україні та зрадили її. Це зрадники. Я б таких людей позбавив громадянства і заборонив би їм працювати все подальше життя в правоохоронних органах».

Старобільськ

«Правоохоронні органи... якщо ті, хто залишив пост, коли їх завойовували, і зрадив Україну – так, це злочинці. Ті, які зараз там (авт. – на непідконтрольній Україні території) працюють, вони працюють у державі, в якійсь там державі. Я не думаю, що вони злочинці».

Бахмут

«Лікарі, вчителі, судді, поліція – це ті служби, що повинні забезпечувати соціальне життя в регіоні, під чією владою чи юрисдикцією він би не перебував. Тому представників цих служб також потрібно амністувати».

Алчевск

Ставлення до медичних працівників як до людей, які в жодному разі не повинні бути покараними, переважає серед усіх опитаних по обидві сторони від лінії зіткнення.

«Тут залишилися старі, хворі люди, які стоять на обліку – їх потрібно комусь лікувати. Тому лікарів теж амністувати».

Перевальськ

«Лікар – це така професія... Він повинен рятувати, незалежно від того – ворог, не ворог і т.д. Тому я лікарів не чіпала б».

Старобільськ – ВПО з Луганська

«Ні, я вважаю, лікарі – ні. Вони давали клятву, вони все одно повинні людей лікувати».

Бахмут

Ставлення до вчителів, які залишилися і продовжують викладацьку діяльність, більш неоднозначне – думки по різні боки лінії зіткнення відрізняються. Багато хто з опитаних у рамках проекту жителів підконтрольної території вважає, що вчителям, які викладали у так званих «ДНР» і «ЛНР», необхідно заборонити займатися викладацькою діяльністю після завершення конфлікту.

«Учителі, судячи з того, як вони проводять заняття, стають основними пропагандистами. Це одне з карних (авт. – занять), бо діти все черпають у школі. Я вважаю, що вони повинні бути покарані. Коли війна закінчиться – відсторонені від можливості викладати».

Бахмут

«Щодо вчителів, то різні ж учителі бувають. Я б ділив на види професій – я б ділив особисто, якщо людина заплямована. Будь-який предмет можна піднести по-різному. Навіть математику. І якщо виховував на своїх уроках в учнях ненависть до України, ненависть до фактично своєї країни, то, звісно, він повинен бути покараним. Ступінь цього покарання може бути від адміністративного до кримінального».

Сіверськ

Всі опитані респонденти, які живуть на невідконтрольній території, вважають, що вчителі не заслуговують на покарання.

«Я думаю так: все одно на цих територіях залишилися діти, і їх потрібно вчити, потрібно дати їм освіту. Це ж хтось повинен робити. Тому, звичайно, вчителів потрібно амністувати».

Перевальськ

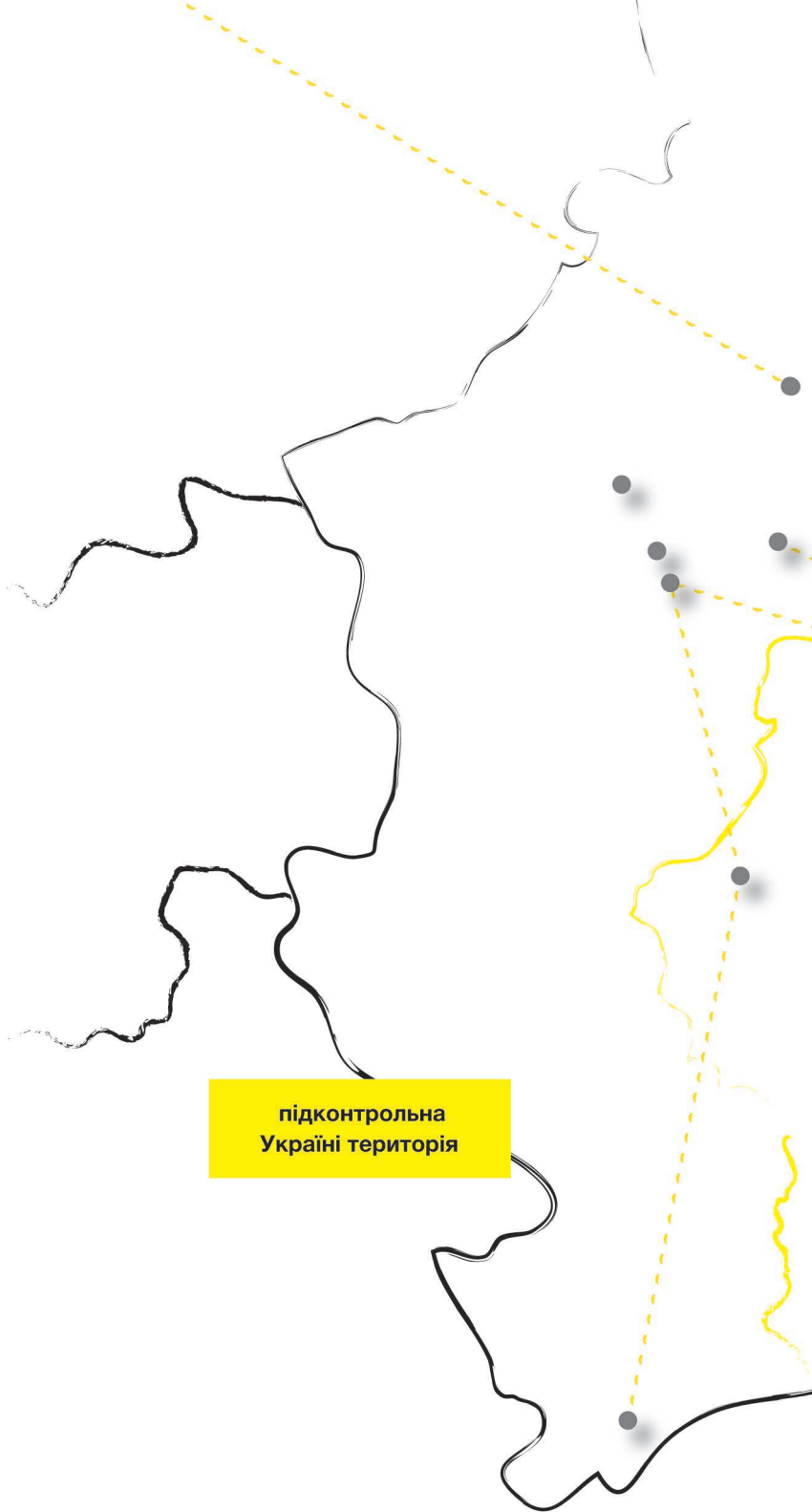
Проаналізувавши проведені глибинні інтерв'ю, можна зробити висновок про деякі загальні тези, в яких сходяться жителі Донецької та Луганської областей по обидва боки лінії зіткнення.

По-перше, це запит на справедливість – люди говорять про індивідуальні розслідування та покарання. Висловлюють думку, що громадяни, які залишилися на невідконтрольній території, не повинні нести відповідальності за сам факт перебування і роботи на цих територіях.

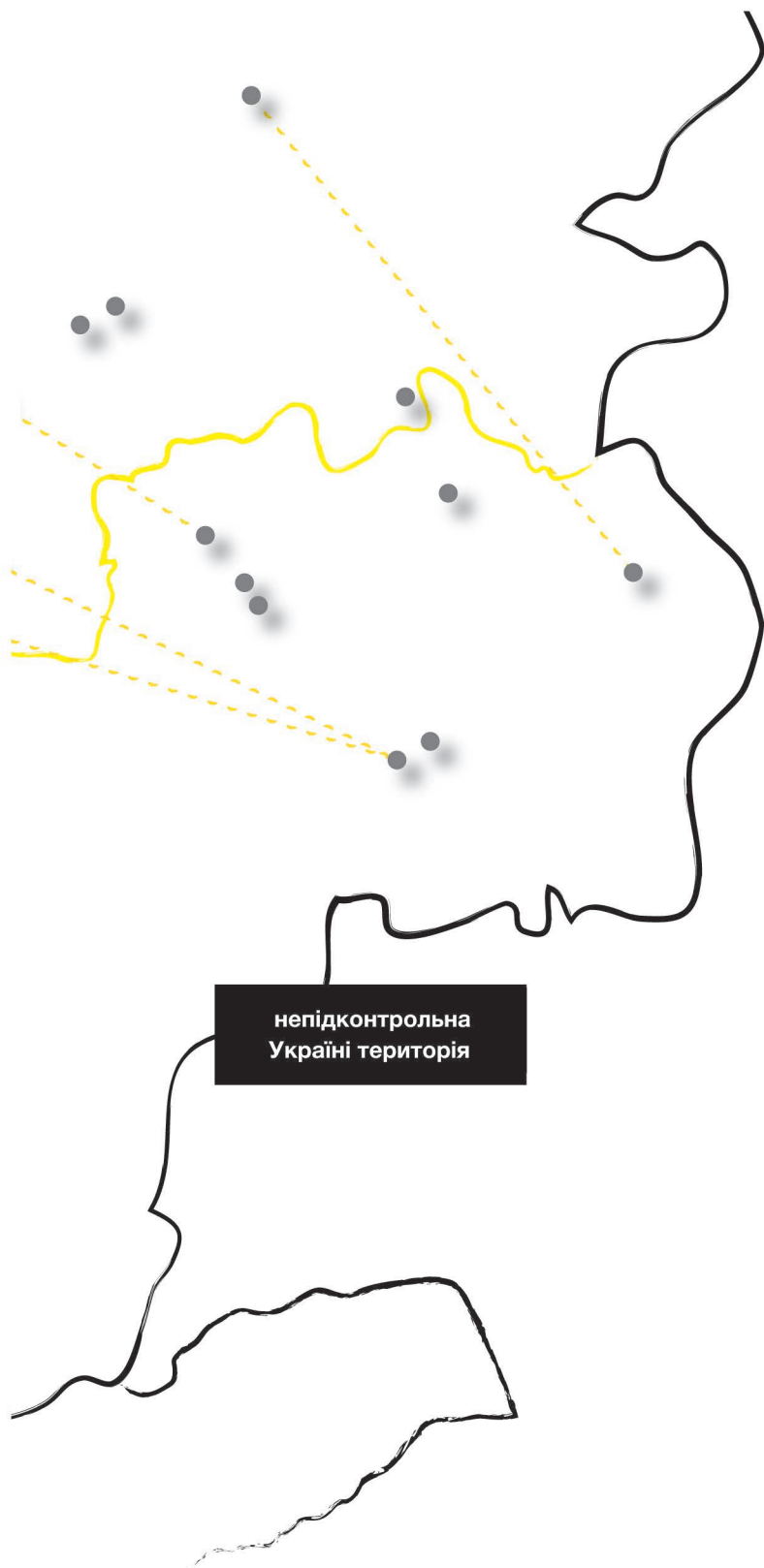
Друге, що об'єднує людей у поглядах на правосуддя, – неприпустимість безкарності за особливо тяжкі злочини – тортури, вбивства не в бою, вбивства з особливою жорстокістю, зґвалтування тощо.

По-третє, значна частина опитаних провину за конфлікт покладає на політичне керівництво сторін конфлікту, а також тих, хто фінансував і підігрівав конфлікт по обидва боки.

**підконтрольна
Україні територія**

непідконтрольна
Україні територія